

ENGELS-MARX




F. MEHRING

Proletari din toate țările, uniți-vă!

ENGELS–MARX

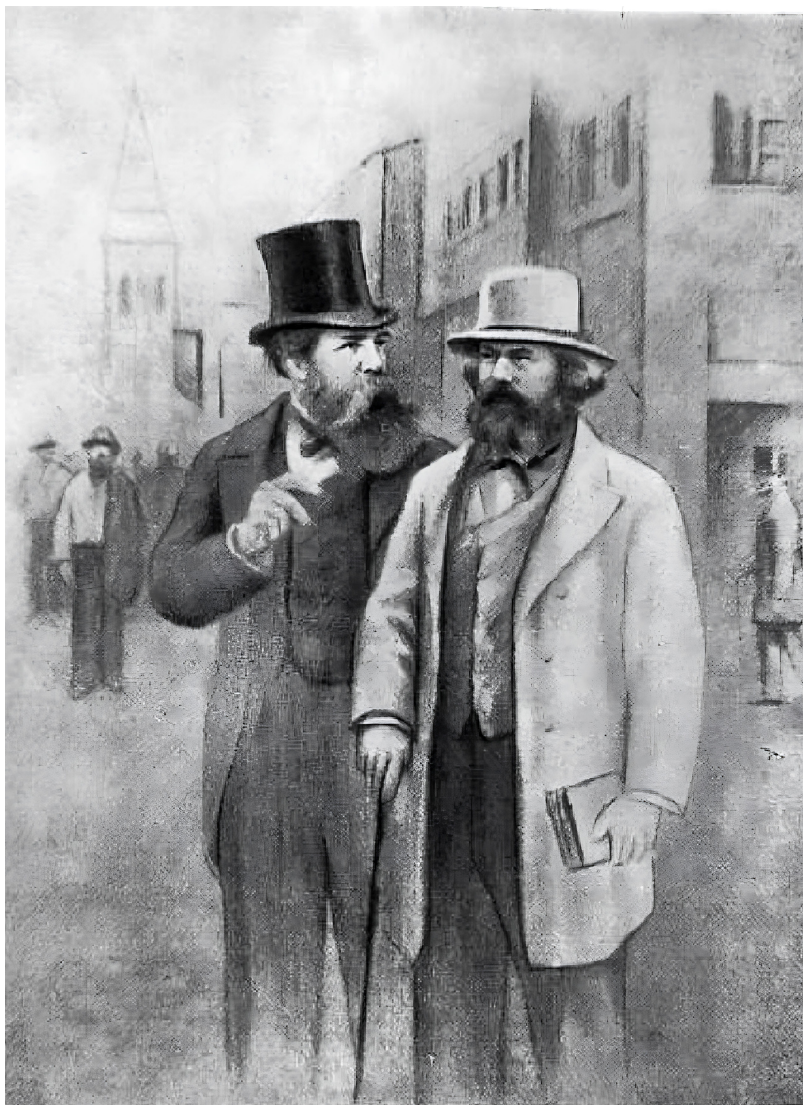
DIN „KARL MARX,
ISTORIA VIETII SALE”

FRANZ MEHRING

1918

REPUBLICARE
COMUNISM ȘTIINȚIFIC

2026



K. Marx și F. Engels la Manchester (între 1860 și 1870)
Ilustrație de pictorul N.N. Jukov

1 Geniul și societatea

Dacă am spus că Marx a găsit în Anglia o a doua patrie, nu trebuie să se atribuie, firește, noțiunii de patrie o semnificație prea largă. Marx n-a fost niciodată prigonit în Anglia pentru agitația sa revoluționară, care se îndrepta în bună măsură și împotriva statului englez. Guvernul, „prăvăliașilor lacomi și invidioși” a avut mai multă stimă și conștiință de sine decât au acele guverne de pe continent care, temându-se de propria lor conștiință încărcată, își urmăresc adversarii cu toate armele poliției, chiar dacă aceștia nu depășesc cadrul discuțiilor și al propagandei.

Dar într-un alt sens, mai adânc, Marx n-a mai avut patrie de când privirea sa genială pătrunsese în inima și măruntaiele societății burgheze. Soarta geniului în această societate este o temă mult discutată, despre care s-au emis cele mai diferite păreri: de la nerodul optimism al filistinului, care prezice oricărui geniu victoria finală, până la cuvintele melancolice ale lui Faust:

*„Puținii care au cunoscut ceva și-au fost
Destul de deșucheți ca să o spună,
Descoperindu-și gândul și simțirea
Au fost sau răstigniți sau arși de vii.”*

Metoda istorică elaborată de Marx permite, și în această problemă, o mai adâncă înțelegere a înlănțuirii lucrurilor. Filistinul prezice oricărui geniu victoria finală tocmai fiindcă este filistin, și dacă se întâmplă vreodată ca un geniu să nu fie răstignit sau ars pe rug, aceasta numai pentru că, în cele din urmă, s-a resemnat să devină filistin. Fără perucă cu coadă, nici Goethe și nici Hegel n-ar fi devenit mărimi recunoscute de societatea burgheză.

Societatea burgheză, care în această privință este numai forma cea mai pregnantă a tuturor societăților împărțite în clase, va fi având și ea merite, dar o patrie ospitalieră pentru geniu n-a fost niciodată. Și nici nu poate fi, căci esența intimă a geniului constă tocmai în a pune în acțiune împotriva tradiției moștenite impulsul creator al unei forțe umane elementare și în a zdruncina cadrul firesc al societății împărțite în clase antagoniste. Cimitirul singuratic de pe insula Sylt, care adăpostește morții necunoscuți aruncați de valurile mării pe țărm, poartă pioasa inscripție: „Crucea de pe Golgota este patria celor fără patrie”. Cu aceste cuvinte este caracterizată, inconștient, dar reușit, soarta geniului în societatea împărțită în clase: fără de patrie în această societate, el nu-și găsește patria decât pe crucea Golgotei.

Afară, bineînțeles, de cazul când geniu se împacă, într-un fel sau altul, cu societatea împărțită în clase. Când geniu se pune în serviciul societății burgheze pentru a răsturna societatea feudală, el își câștiga aparent o putere

nemăsurată. Dar această putere se topea în clipa în care el încerca să acționeze independent; își termina viața pe stâncile insulei Sf. Elena. Alteori geniul își pune redingota filistinului și putea ajunge atunci ministru de stat în marele ducat de Saxa, la Weimar¹, sau profesor regal prusac la Berlin². Dar vai de geniul care se opune, cu o independență și intransigență demnă, societății burgheze, vai de geniul care, cercetând structura ei internă, știe să prezică pieirea ei apropiată și care făurește armele ce-i vor da lovitura de moarte. Pentru un astfel de geniu, societatea burgheză rezervă numai chinuri și torturi, mai puțin brutale în aparență, dar, în fond, mai crude decât crucea societății antice și rugul societății medievale.

Dintre oamenii geniali ai secolului al XIX-lea, nimeni n-a avut parte de acest cumplit destin în măsură mai mare decât cel mai genial dintre toți, Karl Marx. Încă din primul deceniu al activității sale publice, el a trebuit să lupte cu mizeria zilnică, iar după mutarea sa la Londra exilul i-a rezervat toate ororile sale. Dar ceea ce se poate numi cu adevărat soarta sa prometeică a început atunci când, după o trudnică ascensiune spre culme, în plinătatea puterii sale vitale, a rămas prins, ani și decenii de-a rândul, zi de zi, de lipsurile banale ale vieții, de grija apăsătoare pentru pâinea cea de toate zilele. Până la sfârșitul vieții sale, el n-a reușit să-și asigure o existență cât de modestă în societatea burgheză.

Trebuie ținut seama că el era străin de modul de viață pe care filistinul îl numește „genial” în sensul obișnuit și trivial. Puterii sale uriașe îi corespundea o hărnicie uriașă; eforturile lui excesive, continuate zile și nopți de-a rândul, au început de timpuriu să-i zdruncine sănătatea de fier. El spunea că incapacitatea de muncă este sentința de moarte a fiecărui om care este mai mult decât un animal, și era profund convins de acest lucru. Când se îmbolnăvise odată grav, pentru mai multe săptămâni, îi scrisese lui Engels: „În acest timp, când am fost cu totul incapabil de muncă, am citit: «Fiziologia» lui *Carpenter*, idem a lui *Lord*, teoria țesuturilor a lui *Kölliker*, anatomia creierului și a sistemului nervos a lui *Spurzheim*, studii despre celule de *Schwann* și *Schleiden*.” Și, oricât de neobosit a fost spiritul său de cercetător, Marx a fost întotdeauna conștient de ceea ce spusese încă în tinerețe, anume că scriitorul nu trebuie să lucreze ca să câștige, ci trebuie să câștige ca să lucreze; Marx a cunoscut însă mereu „imperioasa necesitate a muncii pentru câștig”.

Dar toate eforturile sale au eșuat din cauza animozității, a urii sau, în cel mai bun caz, a fricii unei lumi ostile. Chiar și editorii germani care obișnuiau, în alte cazuri, să se fălească cu independența lor băteau în retragere când

¹ Aluzie la Goethe.

² Aluzie la Hegel.

auzeau de numele „demagogului” hulit. Toate partidele germane l-au ponegrit în egală măsură, și oriunde trăsăturile curate ale figurii sale se conturau prin ceața artificial creată, perfidia răutăcioasă a ignorării sistematice își făcea jocul infam. Niciodată încă nu s-a întâmplat ca cel mai mare gânditor al unui popor să dispară complet din câmpul de vedere al poporului său pentru atâta vreme, așa cum s-a întâmplat cu Marx.

Singura muncă prin care Marx și-ar fi putut crea o bază cât de cât sigură de existență a fost colaborarea lui la „New York Daily Tribune”, colaborare care a început în 1851 și a durat mai bine de un deceniu. „New York Tribune”, cu cei 200 000 de abonați, era pe vremea aceea ziarul cel mai citit și cel mai bogat din Statele Unite. Prin agitația lui pentru fourierismul american, el se ridicase întrucâtva deasupra goanei după bani a unei întreprinderi pur capitaliste. Și nici condițiile în care Marx urma să lucreze pentru ziar n-au fost tocmai nefavorabile; se angajase să scrie săptămânal două articole, fiecare articol urmând să fie retribuit cu câte 2 lire sterline (40 de mărci). Aceasta ar fi reprezentat un venit anual de patru mii de mărci, cu care, chiar la Londra, Marx ar fi putut s-o scoată de bine, de rău la capăt. Nici Freiligrath³, care se socotea în drept să se laude că poate mânca „biftecul exilului”, nu câștigase la început mai mult cu activitatea sa comercială.

Bineînțeles, nici vorbă nu putea fi ca onorariul pe care Marx îl primea de la ziarul american să corespundă valorii literare și științifice a articolelor sale. O întreprindere capitalistă plătește numai cu prețul pieței, și, în societatea burgheză, acesta este dreptul ei legitim. Marx nici nu pretindea altceva, dar ceea ce ar fi putut pretinde, chiar într-o societate burgheză, era respectarea contractului de muncă încheiat și, poate, o oarecare considerație pentru munca sa. Dar ziarului „New York Tribune” și editorului ei puțin le păsa de aceasta. Dana era, în teorie, fourierist, iar în practică yankeu până în măduva oaselor. Socialismul său se reducea la cea mai scârboasă șarlatanie mic-burgheză, cum a spus Engels într-un moment de mânie. Dana știa prea bine ce reprezintă pentru el un colaborator ca Marx, cu care se lăuda, de altfel, față de abonații săi. Afară de aceasta, el își însușea scrisorile lui Marx, dându-le drept propria sa muncă redacțională, ceea ce stârnea indignarea îndreptățită a autorului lor. În același timp îi făcea toate șicanele pe care un exploatator capitalist se crede îndreptățit să le facă forței de muncă exploatate.

Dana reducea onorariul lui Marx la jumătate de îndată ce afacerile mergeau ceva mai prost și nu plătea decât articolele pe care le publica. Totodată

³ Ferdinand Freiligrath (1810–1876) — poet și om politic liberal german, colaborator la Noua Gazetă Renană alături de Marx și Engels. Se mută la Londra în aceeași perioadă ca Marx și devine directorul unei bănci.

nu pregeta să arunce la coș ceea ce nu-i convenea să fie publicat. Se întâmpla ca, trei până la șase săptămâni de-a rândul, articolele trimise de Marx să ajungă la coș. Desigur că nici cele câteva ziare germane, ca „Presse” din Viena, la care Marx colabora ocazional, nu erau mai bune. Astfel, avea tot dreptul să spună că munca lui gazetărească este mai prost plătită decât aceea a scribilor începători.

Încă din 1853 Marx visa să trăiască câteva luni în izolare pentru a putea face muncă științifică: „Dar nu voi reuși, probabil. Mâzgăleala neconținută pentru gazetă mă plictisește. Ia mult timp, risipește atenția și nu dă nimic. Oricât te străduiești să fii independent, ești totuși legat de gazetă și de publicul ei, mai ales când primești bani peșin, ca mine. Munca pur științifică este cu totul altceva...”. Tonul plângerilor lui se schimbă după ce lucrase câțiva ani sub sceptrul blând al lui Dana: „Este dezgustător să fii condamnat să te consideri fericit că ești primit de acești mâzgălici. A fărâma și măcina oase și a face din ele supă, ca pauperii din casele de muncă, la asta se reduce munca politică pe care ești condamnat s-o faci într-o asemenea întreprindere.” Marx a împărtășit în totul soarta proletariatului modern nu numai în ceea ce privește sărăcia traiului, ci, mai ales, în ceea ce privește deplina nesiguranță a existenței.

Ceea ce se știa înainte numai în linii mari reiese astăzi în modul cel mai zguduitor din scrisorile lui Marx către Engels. Marx trebuia să stea în casă fiindcă nu avea o haină sau ghetă pentru a ieși în stradă, odată n-a avut câțiva pfenigi ca să-și cumpere hârtie sau să citească ziarele, altă dată, în sfârșit, s-a pornit să caute câteva mărci poștale ca să poată trimite un manuscris editorului său. La acestea se adăugau discuțiile cu zarzavagii și băcanii, cărora nu era în stare să le plătească nici alimentele cele mai strict necesare, ca să nu mai vorbim de proprietar, care îl amenința mereu cu sechestrarea lucrurilor din casă; și apoi eternul refugiu la muntele de pietate, a cărui camătă înghițea tot ce ar mai fi putut alunga stafia nevoii din pragul casei.

Dar nevoia nu stătea numai în prag, ea se așeza și la masă cu el. Obișnuită de mică copilă cu o viață îndestulată, soția sa, o femeie de o rară distincție sufletească, se clătina adesea sub povara loviturilor și săgeților unei ursite nemiloase, dorindu-și moartea împreună cu copiii ei. Nu lipsesc din scrisorile lui Marx nici ecourile unor scene conjugale și, câteodată, spunea chiar că nu există o prostie mai mare pentru oamenii cu năzuințe sociale decât căsătoria, prin care cad în plasa micilor griji ale vieții particulare. Dar ori de câte ori tânguirile ei îl făceau să-și piardă răbdarea, o scuza și-i dădea dreptate. Înțelegea că ei îi vine incomparabil mai greu să suporte umilințele de nedescris, chinurile și groaza situației lor, pentru că ea nici măcar nu se putea refugia în templul științei, care pe dânsul îl salva întotdeauna. Pe ambii părinți îi

îndurera mult faptul că copiii lor erau lipsiți de multe din bucuriile nevinovate ale tinereții.

O asemenea soartă hărăzită unui mare spirit este, în sine, tragică; ea s-a ridicat însă la o culme tragică prin aceea că Marx a luat asupra-și, de bună voie și pentru decenii întregi, un chinuitor martiraj. El a rezistat oricărei ispite de a ancora în portul unei profesii burgheze, căreia i-ar fi putut face față cu cinste. Ceea ce se poate spune despre aceasta a spus el însuși, simplu, fără cuvinte pompoase: „Trebuie să-mi urmez țelul în orice împrejurări și nu voi permite societății burgheze să mă transforme într-o mașină de fabricat bani.” Pe acest Prometeu nu l-au ținut de stâncă lanțurile lui Hefaistos, ci propria lui voință nestrămutată, care indica, cu precizia unui ac magnetic, scopurile cele mai înalte ale omenirii. Toată firea sa a fost un oțel mlădios. Te umple de admirație faptul că, în aceeași scrisoare din care apărea zdrobit de cea mai neagră mizerie, Marx se înalță deodată cu o minunată elasticitate, pentru a trata cele mai dificile probleme cu liniștea sufletească a unui înțelept căruia nicio grijă nu-i încrețește fruntea.

Dar Marx a simțit, firește, loviturile cu care l-a urmărit societatea burgheză. Ar fi un stoicism absurd să întrebăm: ce importanță au chinuri ca cele suportate de Marx pentru un geniu care știe că va fi recunoscut abia de posteritate? Pe cât este de meschină vanitatea literaților care ar vrea să-și vadă zilnic numele tipărit în gazetă, pe atât de necesar este pentru orice forță creatoare să dispună de spațiul necesar valorificării sale, pentru a obține, din eoul pe care îl trezește, o energie nouă pentru noi creații. Marx n-a fost un declamator moralist asemenea personajelor unor piese și romane proaste, ci un om deschis bucuriilor vieții, cum a fost și Lessing, și a resimțit și el ce a resimțit Lessing când îi scria, înainte de moarte, celui mai vechi prieten al său: „Nu cred să mă cunoști ca pe un om însetat după cuvinte de laudă. Dar răceala cu care lumea obișnuiește să demonstreze unor anumiți oameni că nu-i fac nimic pe plac este, dacă nu ucigătoare, cel puțin paralizantă.” Aceeași amărăciune sună în cuvintele pe care le-a scris Marx în ajunul zilei când avea să împlinească cincizeci de ani: „Cu o jumătate de veac în spinare și încă sărac!” Într-un rând a spus că ar prefera să zacă îngropat la o sută de stânjeni sub pământ decât să vegeteze în acest hal. Altă dată, într-o clipă de deznădejde, exclama că nu-i dorește nici celui mai crâncen dușman să ajungă în mocirla în care se zbate el de opt săptămâni, pe deasupra furios că, din cauza mizeriei, i se ruinează inteligența și-i scade puterea de muncă.

Cert este că toate acestea n-au făcut din Marx „un sclifosit”, cum spunea el câteodată glumind, și Engels a avut dreptate când afirma că prietenul său nu s-a lăsat niciodată doborât. Dar dacă lui Marx îi plăcea să se numească un om aspru, el a devenit și mai aspru în focul nenorocirilor. Cerul limpede

care strălucise deasupra lucrărilor sale de tinerețe se întunecă tot mai mult, acoperindu-se cu nori grei de furtună, din care ideile sale țâșneau ca fulgerul, iar aprecierile sale despre dușmani, și destul de des și despre prieteni, căpătau un ascuțiș care rănea nu numai sufletele slabe.

De aceea, cei care îl socot un demagog fără inimă greșesc la fel de mult ca acele suflete de subofițeri care vor să vadă în acest vajnic luptător numai un manechin în uniformă de șef, dichisit pentru paradă.

2 O prietenie fără seamăn

Cu toate acestea, Marx nu datorează victoria vieții lui exclusiv uriașei sale forțe. După cât poate judeca o minte omenească, el ar fi fost, totuși, în cele din urmă înfrânt de împrejurări, într-un fel sau altul, dacă nu i-ar fi fost hărăzit să aibă în Engels un prieten de al cărui devotament plin de abnegație ne putem face o imagine justă abia după publicarea corespondenței lor.

Imaginea unei prietenii care nu are seamăn în toată istoria omenirii. Au mai existat în toate vremurile, între altele și în istoria Germaniei, prieteni ale căror vieți s-au contopit atât de intim în lupta comună, încât nu se mai poate distinge ce e „al meu” și ce e „al tău”; dar întotdeauna rămânea un reziduu indisolubil de voință separată sau gândire separată, sau chiar numai refuzul ascuns de a renunța la propria personalitate, care — cum spune poetul — este „cea mai mare fericire a oamenilor pe pământ”. Luther a văzut, până la urmă, în Melanchthon numai pe savantul slab de înger, iar Melanchthon în Luther numai pe țăranul necioplit, și numai dacă nu vrei nu desprinzi din schimbul de scrisori dintre Goethe și Schiller animozitatea nemărturisită dintre marele dregător și micul consilier. Prietenia care i-a legat pe Marx și Engels a fost lipsită și de această ultimă urmă a micimii umane; cu cât se împletea mai mult gândirea și creația lor comună, cu atât mai mult rămânea, totuși, fiecare dintre ei un om întreg.

Se deosebeau în primul rând ca înfățișare. Engels, teutonul blond, de statură înaltă, cu maniere englezești, cum ni-l descrie un contemporan. Totdeauna îngrijit îmbrăcat, disciplinat nu numai de cazarmă, ci și de munca în birou; cu șase funcționari, spunea el, poate organiza de o mie de ori mai simplu și mai bine o ramură a administrației decât cu șaizeci de consilieri de stat, care nici să scrie citeț nu știu și sunt în stare să încurce toate registrele, așa încât nici dracu să nu le mai poată descurca. Cu toată respectabilitatea unui membru al bursei din Manchester, prezent în treburile și distracțiile burgheziei engleze, participând la vânătorile ei de vulpi și mesele de crăciun, a fost totuși un muncitor intelectual și un luptător pentru ideile sale. Într-o

căsuță de la marginea orașului își ascundea comoara, o fată din popor irlandeză, alături de care se odihnea când era prea obosit de contactul cu oamenii vulgari.

Marx, dimpotrivă, era spătos, îndesat, cu ochi scânteietori și cu o coamă de leu neagră ca abanosul, care nu-i dezmințea originea semită. Nu prea avea grijă de ținuta exterioară. Chinuit de grijile unui tată de familie, trăia departe de orice viață mondenă a metropolei. Era absorbit de o muncă spirituală extenuantă, care abia îi permitea să înghită la rezezeală un prânz și își consuma forțele muncind până noaptea târziu. Pentru acest gânditor neobosit nu exista o plăcere mai înaltă decât gândirea. În această privință era adevăratul moștenitor al lui Kant, Fichte și mai ales al lui Hegel, după care repeta adesea: „Chiar și gândul criminal al unui răufăcător este mai sublim și mai semnificativ decât toate minunile cerului.” Deosebirea dintre el și acești filozofi era că gândirea lui Marx îl împingea neconținut spre acțiune. Era nepractic în lucruri mărunte, dar practic în cele mari; mult prea neîndemânatic ca să-și organizeze mica gospodărie, dar incomparabil în capacitatea de a recruta și a conduce o armată care trebuia să răstoarne lumea.

Cum stilul este omul, Marx și Engels se deosebeau și ca scriitori. Fiecare dintre ei era, în felul său, un maestru al condeiului și un poliglot, stăpânind nu numai numeroase limbi străine, dar și dialecte. În această privință, Engels îi era chiar superior lui Marx. Când scria însă în limba sa maternă, chiar și în scrisorile sale, ca să nu mai vorbim de lucrările destinate tiparului, Engels era foarte atent și ferea țesătura vorbirii sale de orice fir străin, fără însă a cădea în bizareriile puriștilor teutoni. Scria ușor și precis, iar torentul vorbirii sale avântate era transparent și limpede până în fund.

Marx scria mai neglijent și, în același timp, mai greoi. În scrisorile sale din tinerețe se resimte încă limpede, ca și în scrisorile din tinerețe ale lui Heine, lupta cu limba, iar în scrisorile sale din anii de maturitate, mai ales de când trăia în Anglia, amesteca de-a valma germana, engleza și franceza. În lucrările lui se găsesc mai multe cuvinte străine decât ar fi fost strict necesar și nu lipsesc nici anglicisme, nici galicisme. Cu toate acestea, el este un atât de mare maestru al limbii germane, încât prin traducerea scrierilor lui în altă limbă se pierde mult din finețea stilului său. Când Engels a citit odată un capitol dintr-o lucrare a prietenului său într-o traducere franceză, pe care Marx însuși a cizelat-o cu grijă, a găsit totuși că „s-au dus pe copcă” și vigoarea, și seva, și viața dintr-însa. Goethe a scris odată d-nei von Stein: „În domeniul comparațiilor mă iau la întrecere cu proverbele lui Sancho Pansa.” Tot astfel se putea lua și Marx la întrecere, în plasticitatea pregnantă a limbii, cu cei mai mari „maestri ai comparațiilor” — Lessing, Goethe, Hegel. El a înțeles ideea lui Lessing care spunea că într-o expunere desăvârșită noțiunea și imaginea

sunt legate una de alta ca soț și soție, ceea ce i-a și atras reproșul cuvenit din partea pedanților universitari — de la veteranul Wilhelm Roscher până la cel mai tânăr docent — că își exprimă ideile într-un „mod vag, cârpindu-le cu imagini”. Marx epuiza problemele pe care le trata numai într-atât încât să-i rămână cititorului loc pentru a gândi singur cât mai rodnic; vorbirea lui se poate asemena cu un joc de valuri deasupra adâncimii mărețe a mării.

Engels a recunoscut întotdeauna superioritatea geniului lui Marx și considera că alături de Marx el a fost întotdeauna numai vioara a doua. Cu toate acestea, el n-a fost niciodată numai tălmăcitorul și auxiliarul lui, ci un colaborator independent, care nu-i semăna, dar era egal cu el ca putere de gândire. La începutul prieteniei lor, Engels a dat într-un domeniu hotărâtor mai mult decât a primit; de aceea Marx îi scria cu douăzeci de ani mai târziu: „Tu știi că, în primul rând, totul îmi parvine târziu și că, în al doilea rând, calc întotdeauna pe urmele tale.” În armura sa mai ușoară, Engels se mișca mai sprinten. Privirea sa era destul de ageră pentru a pătrunde în esența unei probleme sau situații, totuși nu destul de profundă pentru a prevedea imediat toate „dar” și „însă” care îngreuiază cele mai necesare hotărâri. Această lipsă este, desigur, un mare avantaj pentru un om de acțiune, iar Marx nu lua nicio hotărâre politică fără a se consulta, în prealabil, cu Engels, care găsea de obicei rezolvarea justă a problemei.

Dar tot din această pricină sfaturile cerute de Marx lui Engels în probleme teoretice erau mai puțin rodnice decât cele în probleme politice. În acest domeniu, Marx avea de obicei un avans față de prietenul său. Marx a rămas cu totul surd la sfatul repetat al lui Engels de a-și termina mai repede principala operă științifică. „Fii, în sfârșit, o dată mai puțin conștiincios față de propriile tale lucrări; oricum ar fi, tot sunt prea bune pentru public. Principalul este ca lucrul să fie scris și să apară; lipsurile care îți sar în ochi vor rămâne ascunse măgarilor.” În acest sfat îl recunoaștem pe Engels, iar în neacceptarea lui pe Marx.

Din toate acestea rezultă că Engels era mult mai bine înzestrat pentru activitate publicistică decât Marx. „Engels este o adevărată enciclopedie”, scria Marx unui prieten comun. „Este capabil de muncă la orice oră de zi și de noapte, după masă sau pe stomacul gol; e vioi la scris și ager la minte ca un drac.” Se pare că, după încetarea apariției „Noii gazete renane”, în toamna anului 1850, cei doi prieteni au mai avut în vedere o întreprindere comună la Londra; așa rezultă, cel puțin, din ceea ce îi scria Marx lui Engels în decembrie 1853: „Dacă noi — tu și cu mine — am fi întemeiat la timpul său, la Londra, Biroul *englez* de corespondență, tu n-ai ședea la Manchester chinuit de treburile firmei și nici eu aici chinuit de datorii.” Dacă însă Engels a preferat postul de funcționar la firma părintească perspectivelor acestei „afaceri”,

explicația trebuie căutată, desigur, în situația materială grea în care se afla Marx și în speranța că vor veni timpuri mai bune; Engels nu intenționa să se dedice pentru totdeauna „comerțului blestemat”. În primăvara anului 1854, Engels s-a mai gândit să revină la Londra la activitatea scriitoricească, dar această șovăială a fost ultima. În vremea aceea trebuie să fi luat hotărârea să poarte permanent jugul detestat, nu numai pentru a-și ajuta prietenul, ci și pentru a păstra partidului prima lui forță spirituală. Numai pentru acest scop Engels a făcut sacrificiul, și Marx l-a acceptat. Atât pentru a-l oferi, cât și pentru a-l primi era nevoie de un spirit mare.

Înainte de a deveni, după mulți ani, coproprietar al firmei, Engels n-a dus-o prea bine ca simplu funcționar, dar, din prima zi a sosirii sale la Manchester, el a început să-l ajute pe Marx și n-a obosit niciodată ajutându-l. Trimețea neconținut la Londra bancnote de o liră, cinci lire, zece și mai târziu chiar și de o sută de lire. Engels nu și-a pierdut niciodată răbdarea, deși Marx și soția lui, care nu par să fi fost prea buni gospodari, au pus-o de multe ori la încercări grele. Abia dacă a clătinat din cap atunci când Marx a uitat odată să-i comunice suma unei polițe trase asupra lui și a fost neplăcut surprins în ziua scadenței. Altă dată, când Engels vru să le vină în ajutor, doamna Marx trecuse, din falsă delicatețe, sub tăcere o datorie importantă, cu gândul s-o acopere treptat, economisind din banii de cheltuială zilnică. Ca urmare, începură, în pofida eforturilor lui Engels, vechile necazuri. Engels i-a lăsat atunci prietenului plăcerea cam fariseică de a bombăni despre „nerozia femeilor”, care au, evident, „întotdeauna nevoie de tutelă”, și se mulțumi cu sfatul binevoitor: vezi să nu se mai întâmple așa ceva în viitor.

Dar Engels nu trudea numai ziua la birou și la bursă pentru prietenul său, ci îi sacrifica și o mare parte a orelor sale de odihnă, până târziu noaptea. La început a făcut acest lucru pentru a îndrepta sau a traduce scrisorile pentru „New York Tribune”, deoarece Marx nu stăpânea încă suficient limba engleză pentru activitatea publicistică; dar și mai târziu, când cauza inițială dispăruse, el a continuat colaborarea sa anonimă.

Toate acestea sunt, totuși, de mică importanță față de cel mai mare sacrificiu pe care l-a făcut Engels, renunțând în bună parte la activitatea științifică proprie, pe care i-ar fi permis-o incomparabila sa putere de muncă și bogatele sale aptitudini. Despre aptitudinile științifice ale lui Engels ne putem face o imagine justă abia din momentul publicării corespondenței dintre acești doi bărbați. E suficient să menționăm studiile lingvistice și militare, pentru care Engels avea o deosebită predilecție, atât dintr-o „veche înclinare”, cât și ținând seamă de necesitățile practice ale luptei de eliberare a proletariatului. Căci, oricât de mult disprețuia diletantismul — „această ineptie”, cum spunea el cu dispreț — și oricât de temeinică era metoda sa de muncă științifică, el

n-a fost totuși, cum n-a fost nici Marx, un savant de bibliotecă, și aprecia îndoit orice nouă cucerire științifică dacă aceasta putea ajuta la sfărâmarea lanțurilor proletariatului.

Astfel, Engels începu să studieze limbile slave, din „considerația” că „cel puțin unul din noi doi” trebuie să cunoască, în vederea viitoarelor evenimente importante, limba, istoria, literatura, instituțiile sociale ale acelor națiuni cu care se așteaptă conflicte. Complicațiile din Orient l-au dus la studiul limbilor orientale; de limba arabă, cu cele patru mii de rădăcini, s-a cam speriat, însă „persana este o limbă pe care o înveți jucându-te” — scria el, adăugând că o va birui în trei săptămâni. Apoi a venit rândul limbilor germanice: „acum sunt cufundat în Ulfilas; trebuie să termin odată cu blestemata de gotică, de care nu m-am ocupat până acum decât în treacăt. Spre mirarea mea, constat că știu cu mult mai mult decât credeam; dacă mai fac rost de un manual, cred că voi fi gata în paisprezece zile. După aceea mă apuc de vechea norvegiană și vechea saxonă, pe care de asemenea nu le cunosc decât pe jumătate. Până acuma lucrez fără dicționar sau manual, numai cu texte gotice și cu Grimm; bătrânul este într-adevăr minunat.” Când a apărut în deceniul al șaptelea problema Schleswig-Holsteinului, Engels a făcut „puțină filologie și arheologie frizo-englezo-iutlandezo-scandinavă.” Când a reînviat problema irlandeză, „puțină celto-irlandeză” și așa mai departe. În Consiliul General al Internaționalei i-au prins foarte bine cuprinzătoarele sale cunoștințe de limbi. Se spunea despre el că „se bâlbâie în douăzeci de limbi”, deoarece vorbea puțin peltic când era agitat.

Tot astfel și-a meritat și porecla de „general”, datorită zelului și asiduității și mai mari cu care a studiat știința militară. Și aici o „veche înclinare” a fost alimentată de nevoile practice ale politicii revoluționare. Engels se gândea la „enorma importanță pe care militarii vor trebui s-o capete în mișcarea viitoare.” Experiența cu ofițerii care, în anii revoluției, luptaseră de partea poporului nu a dat rezultate prea bune. „Această adunătură de soldați — spunea Engels — este pătrunsă de un dezgustător spirit de castă. Între ei se urăsc de moarte, se invidiază, ca școlarii, pentru cea mai mică distincție, dar față de «țivili» sunt cu toții solidari.” Engels voia să ajungă până acolo încât să-și poată spune cuvântul și în probleme teoretice fără să se facă de râs.

Imediat după ce se stabili la Manchester, începu „să tocească milităria”. El începu cu „cele mai banale și obișnuite lucruri care se cer la examenul de sublocotenent și locotenent și care, tocmai din cauza aceasta, sunt presupuse a fi cunoscute de toți.” El studie știința militară în întregimea ei, cu toate amănuntele tehnice: tactica elementară, sistemele de fortificații, începând cu Vauban până la sistemul modern al forturilor detașate, construcția de poduri și întăriturile de câmp, știința armelor până la construcția diferitelor afeturi

de câmp, îngrijirea răniților în lazarete și multe altele; în sfârșit, a trecut la studiul istoriei generale a războiului, studiind cu deosebită stăruință lucrările englezului Napier, ale francezului Jomini și ale germanului Clausewitz.

Departate de a se năpusti, în spiritul unui liberalism plat, împotriva absurdității morale a războaielor, Engels a căutat mai degrabă să înțeleagă rațiunea lor istorică, provocând prin aceasta în repetate rânduri furia democrației declamatoare. Dacă Byron a atacat cândva, în cuvinte mânioase, pe cei doi comandanți de armată care, ca stegari ai Europei feudale, au dat, în bătălia de la Waterloo, lovitura de moarte moștenitorului revoluției franceze, a fost o întâmplare semnificativă că și Engels, în scrisorile sale către Marx, a schițat portretele istorice atât al lui Blücher, cât și al lui Wellington, în puține cuvinte, însă cu atâta claritate și precizie, încât, chiar în stadiul actual al științei militare, n-ar mai trebui să fie adăugat sau schimbat aproape nimic.

Nici într-un al treilea domeniu pe care Engels l-a studiat cu mult interes, în domeniul științelor naturii, nu i-a fost dat să-și ducă la capăt cercetările în acele decenii în care era înrobit de preocupările negustorești numai pentru a face posibilă munca științifică a aceluia pe care îl considera superior.

Soarta lui Engels a fost deci și ea tragică. Dar Engels nu s-a plâns niciodată, căci orice sentimentalism îi era străin, ca și prietenului său. El a considerat întotdeauna ca cea mai mare fericire a vieții sale faptul că a fost alături de Marx timp de patruzeci de ani, chiar cu prețul de a fi fost pus în umbră de figura mai puternică a prietenului său. El n-a încercat nici măcar o satisfacție tardivă când, după moartea lui Marx, a ocupat mai mult de un deceniu primul loc în mișcarea muncitorească internațională, în care era acum, necontestat, vioara întâi; el socotea, dimpotrivă, că i se atribuiau merite mai mari decât avea.

Amândoi prietenii s-au identificat în întregime cu cauza comună; amândoi i-au adus sacrificii la fel de mari, deși nu identice, și au făcut-o fără murmur sau lăudăroșenie; prietenia lor a devenit o alianță care nu a avut pereche în întreaga istorie a omenirii.

